

Belial

Próba rekonstrukcji postaci przeciwnika Boga w Starym Testamencie i apokryfach

W drugim liście świętego Pawła do Koryntian [2Kor 6,14–15] natrafiamy na słowa Apostoła następującej treści: *"Nie wsprzęgajcie się z niewierzącymi w jedno jarzmo. Cóż bowiem ma wspólnego sprawiedliwość z niesprawiedliwością? Albo cóż ma wspólnego światło z ciemnością? Albo jakaż jest wspólnota Chrystusa z Beliarem lub wierzącego z niewierzącym?"* Ogólny sens słów św. Pawła jest dla nas całkowicie zrozumiały, lecz uwaga czytającego ten fragment musi ostatecznie zostać skierowana na zagadkowy termin, użyty przez autora dla określenia przeciwnika Chrystusa. Imię Beliar posiada wyjątkowe znaczenie w demonologii biblijnej Nowego Testamentu. W kontekście wypowiedzi Pawłowej możemy jedynie domyślać się, że termin ten jest synonimem Szatana.

Tym, co wyróżnia to słowo spośród innych określeń istot demonicznych jest fakt, że na kartach Nowego Testamentu Beliar występuje tylko raz. Literatura nowotestamentowa wymienia 15 nazw demonów, lub też spersonifikowanych złych mocy (w tym Szatana), zastosowanych w ok. 350 miejscach. Należy przy tym nadmienić, że NT nie przywiązuje większej wagi do problematyki związanej z postaciami demonicznymi i informacje z tego zakresu przedstawiane są w sposób drugorzędny w stosunku do głównego przekazu. Imiona poszczególnych bytów negatywnych, stojących w opozycji do Chrystusa lub do Boga, nie były także oryginalnym tworem NT. Ich nowotestamentalne zastosowanie opiera się głównie na istotnej modyfikacji pierwotnego znaczenia. Identyczna sytuacja ma również miejsce w przypadku Beliara, którego postać ma mocne etymologiczne powiązania z literaturą starotestamentalną i apokryficzną, a przede wszystkim z pismami qumrańskimi [Kościelniak 1999:106].

Belial w Starym Testamencie

Hebrajska nazwa בליעל (bēliyya'al), od której pochodzi grecka forma Beliar, wywodzi się przypuszczalnie z semickiego rdzenia *blj*, oznaczają-

cego negację. W kontekście biblijnego terminu בליעל pojęcie to odnosi się do "złego stanu" lub "złośliwości". Powszechnie przyjętym tłumaczeniem formy בליעל jest także "niegodziwość, nikczemność". W większości przypadków występowania tej nazwy w Starym Testamencie wiąże się ona ze stanem oznaczającym rzeczywiste zagrożenie bądź z niebezpieczeństwem wynikającym z destrukcyjnej siły o określonym charakterze. Wynika to pośrednio z faktu, że Hebrajczycy utożsamiali niszczycielskie siły natury, jak również pojęcia abstrakcyjne (chaos) z nadprzyrodzoną mocą złych duchów. Inna interpretacja nazwy *bēliyya'al* odnosi się do negatywnie pojmowanej cechy rzeczy lub osoby i, podobnie jak w języku ugaryckim rdzeń *blmlk* – "nie-król", zakłada zaprzeczenie wartości porządku religijnego i społecznego [Stachowiak 1976:201].

1. Belial tańczący przed królem Salomonem. Ilustracja w *Das Buch Belial* Jacobusa Teramo [za: Dawidson 1998].

Równoległe do pojęć abstrakcyjnych (występujący przeciwko planom i prawom bożym, ten, który jest najgorszy, perfidny) nazwa *bēliyya'al* została przetransponowana na sferę śmierci i zagłady. Potwierdzeniem tego wydaje się być wyrażenie *nahālē bēliyya'al* – strumienie (potoki) Beliala,

oznaczające zdradzieckie wody, fale przynoszące zagładę: "Ogarnęły mnie fale śmierci, nurty groźne przeraziły mnie" [2Sm 22,5]. Starsze wydania Biblii tłumaczą ten fragment następująco: "Albowiem ogarnęły mię były boleści śmierci, potoki niezbożnych przstraszyły mię"¹. Użyte tu określenie *nahâlê bêliyya'al* ("nurty groźne" lub też, co wydaje się bardziej adekwatne, "potoki niezbożnych") są paralelne do *mišbêre mâwet* – "śmiertelne fale", co poprzez swój etymologiczny aspekt może wskazywać na pewne podobieństwa z ugaryckim Mot – bogiem śmierci [Sperling 1995:322]. Taka personifikacja śmierci wskazuje na podobną personifikację nikczemności, zdradliwości, zastosowaną w przypadku Beliala. Motyw zdradzieckich wód, podobnych do ליליב, odnajdujemy także w Psalmach, gdzie w jednej z modlitw dziękczynnych czytamy: "Sięgnął z wysokości, pochwyił mnie, wyciągnął mię z wód wielkich" [Ps 18,17].

W świetle najnowszych badań nad postacią Beliala można stwierdzić, że termin *bêliyya'al* pojawia się w Starym Testamencie w odniesieniu do emotywnych pojęć, stosowanych na określenie różnych negatywnych zjawisk, wrogich Bogu i człowiekowi. Wulgata często tłumaczyła termin *bêliyya'al* jako *diabolus*, lecz nie zawsze miało to związek z bezpośrednim działaniem zła osobowego. Dzieje się tak dlatego, że nowsze tłumaczenia Biblii zwykle parafrazują pojęcie *bêliyya'al*, natomiast starsze dokonują jego transliteracji. Sytuacja ta ilustruje ukazane powyżej zestawienie tych samych dwóch fragmentów – 2Sm 22,5.

Najistotniejszą funkcją terminu *bêliyya'al* jest łączenie tego pojęcia ze wspomnianymi już negatywnymi zjawiskami, stanowiącymi realne zagrożenie porządku religijno-społecznego. Zgodnie z takim ujęciem można wydzielić określoną kategorię haniebnych czynów skierowanych przeciwko prawom boskim. Są to zatem:

1. Krzywoprzysięstwo (wiarołomstwo) i bluźnierstwo. "Wysuńcie przeciwko niemu dwóch nikczemnych ludzi, którzy złożą świadectwo tej treści: Bluźnięcie przeciwko Bogu i królowi. Potem wyprowadźcie go i ukamieńujcie na śmierć" [1Król. 21,10]. "Bezcny świadek szydzi z prawa, a usta bezbożnych ociekają bezprawiem" [Przyp. 19,28].
2. Namawianie do oddawania czci innym bogom. "Wyszli mężowie niegodziwi spośród ciebie i zwodzili mieszkańców swego miasta, powiadając: Chodźmy i służmy innym bogom, których nie znacie" [5Mojż. 13,14].
3. Niespełnienie obowiązku gościnności i pogwałcenie praw względem korzystającego z czyjejś gościny. "A gdy sobie podochocili, oto niektórzy

¹ Cytaty według: Biblia Święta to jest Wszystkie Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z hebrajskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłómaczone, Lipsk 1889.

mieszkańcy miasta, ludzie niegodziwi obścapiłi dom i zaczęli kolatać do drzwi i wolać na sędziwego gospodarza domu: Wyprowadź męża, który wszedł do twego domu, a będziemy z nim cielesnie obcowali" [Sędz. 19,22].

4. Obrza majestatu. "Lecz pospólstwo mówiło: Co nam ten może pomóc? Wzgardzili nim i daru mu nie złożyli" [1Sam. 10,27].

5. Uzurpacja. "Tak zaś wołał Szymei, złorzecząc: Precz, precz, mężu krwią splamiony, nikczemniku!" [2Sam. 16,7].

6. Naruszenie świętości sanktuarium Jahwe poprzez pijaństwo. "Anna zaś odpowiedziała, mówiąc: Nie, mój panie! Lecz jestem kobietą przygnębioną. Ani wina, ani innego trunku nie piłam, ale wylałam swą duszę przed Panem. Nie uważaj swojej służebnicy za kobietę przewrotną, gdyż z głębi swej troski i zamartwienia mówiłam" [1Sm. 1,15].

7. Sprzeniewierzenia rytuałów kapłańskich. "Ale synowie Heliego byli nikczemni i nie znali Pana. [...] I bardzo wielki był grzech tych młodzieńców przed obliczem Pana, gdyż ludzie lekceważyli składanie Panu ofiar" [1Sm. 2,12–17].

8. Odmowa dania ubogiemu pieniędzy w przededniu nadchodzącego roku sabatowego. "Strzeż się, aby nie powstała w twoim sercu niegodziwa myśl: Zbliży się siódmy rok, rok umorzenia długów, i abyś nie patrzył nieprzychylnie na twego ubogiego brata i nic mu nie dał. On będzie wzywał przeciwko tobie Pana i grzech będzie ciążył na tobie" [5Mojz. 15,9].

We wszystkich wymienionych wyżej przypadkach termin *bēliyya 'al* został użyty na określenie ludzi nikczemnych, którzy w swej niegodziwości dokonują czynów haniebnych i bezbożnych. Nie są to jednak wszystkie fragmenty Biblii, w których słowo to występuje. Obliczono, że *bēliyya 'al* pojawia się w Starym Testamencie łącznie 27 razy [Sperling 1995:323], lecz pomiędzy poszczególnymi autorami występują czasem pewne niezgodności, co do kwestii występowania tego terminu w Starym Testamencie. Niekiedy liczba ta jest zmniejszana do 24 i wydaje się, że owa niespójność jest wynikiem różnych tłumaczeń Biblii. O wiele istotniejszym problemem jest jednak sposób interpretacji kolejnych wątków, w których natrafiamy na termin *bēliyya 'al*, a co za tym idzie nadawanie mu odpowiednich funkcji i właściwego znaczenia.

Analiza wszystkich starotestamentalnych wzmianek, w których występuje wyrażenie *bēliyya 'al*, umożliwi dokonanie jego charakterystyki w sposób następujący:

1. W Biblii hebrajskiej określenie *bēliyya 'al* oznacza niegodziwców lub ludzi bezwartościowych takich, jak bałwochwalczy [Pwt. 13,14], mieszkańcy

Gibe'a [Sdz. 19,22; 20,13], synowie Helega [1Sm. 2,12], Nabal [1Sm. 25,3], Szeba [2Sm. 20,1] i jednocześnie

2. symbolizuje negatywny aspekt ich działania, będąc tym samym sposobem wyrażania i podkreślenia zdecydowanie złej natury czynów popełnianych przez nich samych.

3. W niektórych fragmentach [2Sm. 22,5 i Ps. 18,5] jest synonimem zdradliwych, potężnych wód, symbolizujących świat podziemny (Szeol) i/lub śmierć i zagładę.

2. Belial rozparty w paszczy Piekła. Ilustracja w *Das Buch Belial* [za: DiNola 1998].

Przedstawiona powyżej próba odtworzenia właściwego znaczenia terminu *bēliyya'al* na kartach Starego Testamentu pozwala nam, na tym etapie prac nad rekonstrukcją postaci Beliala, zrozumieć jedynie pierwotne, a następnie późniejsze (nadrzędne) znaczenie tego pojęcia. Na płaszczyźnie religijnej określa ono istnienie destrukcyjnej siły, złej woli (lecz jeszcze nie bytu osobowego), która przeciwstawia się Bogu i boskim prawom. Natomiast ludzie ukazani w poszczególnych fragmentach stają się "nośnikami" tej siły (słowo *bēliyya'al* w ST używane jest częściej w stosunku do ludzi, niż do pojęć negatywnych), co nadaje całemu znaczeniu wymiar społeczny,

a przez to bardziej osobowy. Odtąd też jest już tylko mały krok do użycia formy *bēliyya 'al* jako imienia własnego Belial (Beliar).

Belial w pismach apokryficznych i qumrańskich

W poszczególnych dziełach literatury apokryficznej koncepcja zła osobowego, w postaci boskiego przeciwnika – Szatana, stała się czynnikiem sprawczym w procesie tworzenia się wizerunku istoty demonicznej, jako bytu zdecydowanie złego, będącego w stałej opozycji do Stwórcy i jego zbawczych planów. W apokryfach starotestamentowych postaci demonów ukazane są jako istoty przeciwstawiające się Bogu i występujące przeciwko człowiekowi: "*cała ich przewrotna działalność jest nastawiona na sprowadzenie na ludzi zła moralnego*" [Spyra 1987:8]. W tych apokryfach, które poruszają kwestię zła, Szatana i świata demonów, kluczowym problemem jest pochodzenie złych duchów. Większość z nich kładzie nacisk, przede wszystkim na genezę zła opierając się na różnych interpretacjach fragmentu Księgi Rodzaju [Rdz. 6, 2–4]: "*Ujrzeni synowie boży, że córki ludzkie były piękne. Wzięli więc sobie za żony te wszystkie, które sobie upatrzyli*". Stąd też niektóre najstarsze apokryfy (Księga Henocha, Księga Jubileuszy) identyfikowały demony z upadłymi aniołami lub z potomstwem powstałym ze związków synów bożych z ziemskimi córkami. Upadek aniołów spowodował całkowitą ich degradację i zmianę natury, przez co stały się bytami wrogimi Bogu i przynoszącymi ludziom wszelkie zło. Z czasem upadłym aniołom – demonom, zaczęto przypisywać odpowiedzialność za grzech pierwszych ludzi. Wynikiem tego była wewnętrzna ewolucja w świecie istot demonicznych, która poprzez hierarchizację różnych demonów wykształciła postać przywódcy wrogich Bogu i człowiekowi istot.

Postać Beliala, jako jednego z głównych władców demonów, jest często utożsamiana z Szatanem – najpotężniejszym wrogiem Boga. W okresie powstawania apokryfów imię Belial jest najczęściej występującym epitetem spośród innych nazw nadawanych Szatanowi. W rzeczywistości imię Belial jest synonimiczną nazwą księcia zła, będącego sprawcą grzechu i toczącego odwieczną walkę z Bogiem. Zdecydowane przeciwieństwo Beliala, jako bytu osobowego, w stosunku do Boga ukazuje ewolucję tej postaci i pewną metamorfozę starotestamentowego pojęcia *bēliyya 'al* w odniesieniu do jego apokryficznego wizerunku. Widać tu wyraźny podział na siły ciemności, zła i siły dobra; trudno byłoby w tej sytuacji nie dopatrzeć się wpływów

dualistycznego zoroastryzmu podkreślając kontrast pomiędzy dobrą a złą mocą działającą w Kosmosie.

Szczególną funkcję pełni Belial w pismach qumrańskich, gdzie imię to pojawia się ok. 70 razy. Sylwetka Beliala ukazana jest tu w jednolity sposób: jest to przeklęty książę zła, wiodący ludzi na zatracenie. W Dokumentach Damasceńskim odnajdujemy ostrzeżenie przed podążeniem ścieżką grzechu, którą są trzy sidła Beliala: rozpusta, bogactwo i bezczeszczenie świątyni [Vanderkam 1996:64]. Inne przesłanie zawarte w tym manuskrypcie mówi o tym, że każdy, kto zawrze przymierze z Bogiem, ochroni się przed zgubnym wpływem Szatana: *"Ci ocaleni zostaną w czas pierwszego spotkania, lecz gdyby ktoś się cofnął, wydany będzie na zatracenie. Taki oto los spotka każdego, kto wszedł w Przymierze, ale nie dotrzymał jego warunków a zguba została mu zgotowana za pośrednictwem Beliala"* [Messadie 1998:359].

Autorzy poszczególnych apokryfów posługują się prawie zawsze imieniem Belial w tych fragmentach, gdzie mowa jest o szkodliwym, niszczyielskim działaniu Szatana. Belial jest zatem w pismach qumrańskich, w zależności od kontekstu, zwodniczym duchem, aniołem ciemności (śmierci) bądź pośrednikiem Szatana. W niektórych przypadkach demon ten odpowiedzialny jest za konkretne, negatywne pojęcia, tu rozumiane jako poważne grzechy, np. chęć gromadzenia bogactwa. Testament Rubena mówi na ten temat wyraźnie, że *"jeśli pożądanie bogactwa nie maści waszych myśli, Belial nie ma nad wami władzy"* [Messadie 1998:359]. Podobną przestrożę zawiera w sobie Testament Symeona: *"Strzeżcie się zbytku, bo jest on ojcem wszelkiego zła, oddala od Boga i zbliża do Beliala"* [Messadie 1998:359].

Zgodnie z dualistyczną wizją świata, utrwaloną w zwojach znad Morza Martwego, Belial przewodzi siłom ciemności, a efekty jego działania są aż nadto widoczne. W jednym z tekstów czytamy: *"Serce Manassesza odmieniło się i służył teraz Belialowi, albowiem aniołem nieprawości, który jest księciem tego świata (jest) Belial zwany Matanbukusem"* [Messadie 1998:357]. Fragment ten odnosi się do sytuacji, w której Hiskiasz, król Judei, pragnął przekazać swojemu synowi Manassesowi treść wizji, których doświadczył, a także całą swą mądrość. Wtedy też prorok Izajasz objawił królowi, że jego wysiłek na nic się zda, jako że wkrótce Manasses pod wpływem demona Samaela ulegnie złu. Tak też się stało i po śmierci Hiskiasza Manasses będąc w mocy Samaela *"nie służy (już) Bogu" ale "Szatanowi, jego aniołom i potędze"* [Messadie 1998:357]. Wątek opisany w tym apokryfie nawiązuje do przekazu zawartego w księgach Starego Testamentu

[2Król. i 2Krn]. Tam też znajdujemy opis panowania Manassesesa: "czynił zaś to, co złe w oczach Pana, według ohydnych zwyczajów narodów, które Pan wypędził przed synami izraelskimi. Z powrotem pobudował świątynki na wyżynach, które zburzył Hiskiasz, jego ojciec, wznosił też Baalowi ołtarze i sporządził Aszery, jak to czynił Achab, król izraelski, oddawał pokłon calemu zastępowi niebieskiemu i służył mu" [2Król. 21,2–4]. Treść apokryfu pokrywająca się częściowo z tekstem starotestamentowym, porusza ten sam motyw działania pod wpływem złych mocy. Jest to o tyle istotne, że w przypadku fragmentów starotestamentowych słowem określającym zło i ohydne zwyczaje jest znany nam już i opisany wcześniej termin *bēliyya 'al*.

Pomijając zagadkowe imię *Matanbunkus*, którym w apokryfie został nazwany Belial, dochodzimy do kolejnego ważnego aspektu, jakim jest wzmianka o aniołach Szatana i jego potędzie. Należy przy tym dodać, że jest to jedna z pierwszych informacji w literaturze qumrańskiej dotycząca legionów upadłych aniołów pozostających w służbie Szatana. Belial został tu ponadto nazwany "Księciem tego świata" (w ten sposób nazywany jest też Szatan w Nowym Testamencie), co nie pozostaje bez znaczenia na dalszy rozwój tej postaci. Św. Paweł wydaje się rozwijać tę myśl pisząc: "I umarliście przez upadki i grzechy wasze, w których nigdyś chodziliście, naśladując władcę, który rządzi w powietrzu, ducha, który teraz działa w synach opornych" [Ef 2, 1–2].

Będąc "władcą mocarstwa powietrza", którego władza rozciąga się także nad światem ziemskim, Belial przewodzi siłom zła aż do momentu, w którym zostanie pokonany przez Boga. W tekście Reguły Zrzeszenia [IQS] Belial posiada władzę nad swymi zwolennikami, "synami ciemności", którzy w innym apokryfie [IQHII, 22] określani są jako "wspólnota Beliala". W Testamencie Leviego autor porusza motyw kosmicznej walki dobra ze złem, mając na celu ukazanie ostatecznej klęski Beliala. W opisie siedmiu kręgów niebiańskich natrafiamy na zdanie następującej treści: "[...] w trzecim znajdują się obozowiska oddziałów powołanych, by w dniu Sądu Ostatecznego dokonać zemsty na Belialu i służących mu duchach" [Messadie 1998:359]. Wizja kosmicznej walki Boga z Belialem posiada także swój ziemski wymiar. Autorzy poszczególnych apokryfów, żyjący w gminie qumrańskiej, tworzyli swe dzieła w przekonaniu, że obecny eon jest czasem rządów Beliala. Tym, który w imieniu Boga przewodził Jego wyznawcą w walce ze złem był Nauczyciel Prawa, zwany także Mistrzem Sprawiedliwości. Spośród niewielu zachowanych dokumentów wzmiankujących postać Nauczyciela Prawa, na jego temat wiemy obecnie tylko tyle, że był przywódcą esseńczyków, pełniąc funkcję najwyższego kapłana. W "ludz-

kiej" perspektywie Nauczyciel Prawa był odpowiednikiem archaniola Michała walczącego także w imieniu Boga z Belialem [Schiffman 1989:50].

W najważniejszym dokumencie eschatologicznym literatury qumrańskiej – Regule Wojny [1QM] problem walki dobra ze złem posiada tu decydujące znaczenie. W pierwszej części Reguły Wojny autor omawia przebieg czterdziestoletniej wojny, która rozegra się pomiędzy "synami światłości" i "synami ciemności": *"Będzie to czas ocalenia dla ludu Bożego i okres panowania wszystkich mężów jego obozu, a wieczna zguba dla obozu Szatana... Panowanie Kittim dobiegnie kresu, a niesprawiedliwość będzie zwyciężona bez reszty i nie będzie ratunku [dla synów] ciemności"* [VanderKam 1996:72]. Podobne przesłanie zawarte jest w Dokumencie Damasceńskim, który mówi, że panowanie Beliala w żaden sposób nie może być wieczne, zaś Bóg w decydującej walce z siłami zła odniesie ostateczne zwycięstwo.

Na przykładzie wizerunku Beliala w pismach qumrańskich trudno byłoby nie widzieć analogii do postaci Beliar, umieszczonego w jednym ze swych listów przez św. Pawła. Apostoł kierując się ukazaniem tej samej idei zła używa przeciwstawnych pojęć: dotyczących osób (wierzący – niewierzący, Bóg – Beliar), wartości (sprawiedliwość – niesprawiedliwość) i symboli (światło – ciemność) [Kościelniak 1995:325]. Z punktu widzenia etymologii słowa, najbliższym nowotestamentalnemu terminowi Beliar, jest hebrajskie określenie *bēlî 'ôr*, występujące w Testamencie Leviego. W takim ujęciu termin ten można tu tłumaczyć jako "jasność", "luminację", co z kolei może być rozumiane tylko jako uzurpacja, w sensie "podający się za światłość", jako że "droga Beliala jest wyłącznie drogą ciemności" [Sperling 1995:325].

W późniejszych pismach apokryficznych, powstających po I w. n.e., postać Beliala ulega znacznym przeobrażeniom. W utworach tych Belial ukazany jest prawie zawsze jako pokonany demon (nadal utożsamiany z Szatanem), przebywający w piekle. Można odnieść wrażenie, że taki obraz Beliala stanowi pewną kontynuację qumrańskiego wątku jego walki z Bogiem, po której skazany jest na wieczne potępienie. W takim też świetle przedstawia Beliala spisana w III w. n.e. apokryficzna Ewangelia Bartłomieja. Znajduje się w niej opis rozmowy apostoła Bartłomieja z Belialem, odbywającym karę piekielną. Demon opowiada tu swoją historię, w której został stworzony przez Boga, jako pierwszy anioł, lecz w momencie, gdy odmówił oddania czci pierwszemu człowiekowi, został strącony wraz ze swymi zwolennikami. *"Najpierw nazywałem się Satanael, co znaczy Anioł Boga. Gdy jednak nie chciałem uznać obrazu Boga, zostałem nazwany Sza-*

tanem, co znaczy Anioł piekła. [...] Ja byłem nazwany pierwszym z aniołów, bowiem gdy Bóg stworzył niebo, wziął garść ognia i utworzył najpierw mnie, na drugim miejscu Michala, jako trzeciego Gabriela, jako czwartego Rafaela, na piątym miejscu Uriela, na szóstym Satanaela i innych sześć tysięcy aniołów, których imion nie mogę wymienić" [Bartnicki 1986:506].

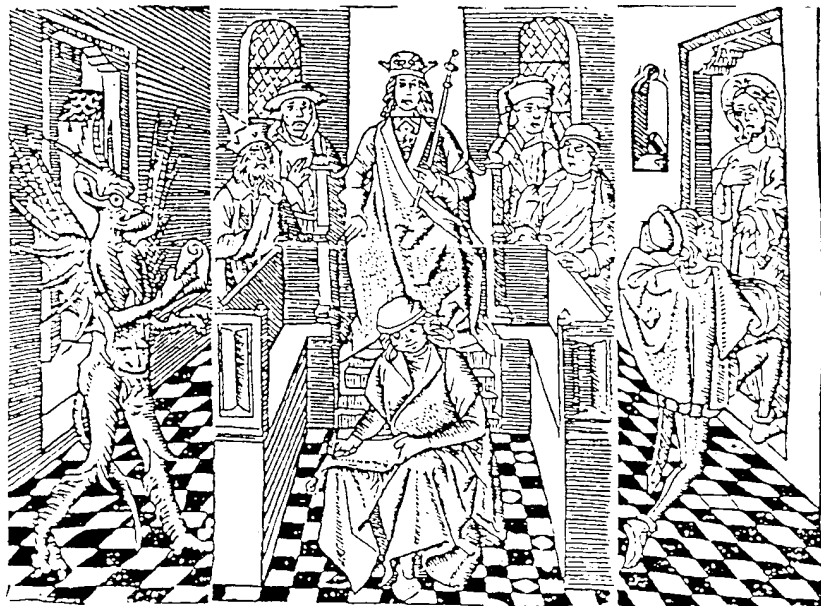

3. Upadek zbuntowanych aniołów, porwanych przez Beliala. Miniatura z XV wieku [Dictionnaire du diable, Paryż 1989].

Będąc upadłym aniołem Belial wymierza karę ludzkim duszom, samemu również podlegając karze, której dokonują na nim anioły zemsty. Niezależnie od tego Belial wysłał posłuszne mu demony w celu dalszego prześladowania ludzi i sprowadzania ich na drogę grzechu.

Od początku rozwoju chrześcijaństwa w pierwszych wiekach naszej ery aż po czasy późnego średniowiecza motyw prześladowania ludzi przez Szatana zyskał rangę osobnego problemu, z czasem pojmowanego jako specyficzne "prawo" Szatana do ludzi. Powstałe u schyłku średniowiecza tzw.

księgi procesu Szatana, poruszają ten wątek, ukazując Szatana jako oskarżyciela domagającego się kary dla ludzkości. Argumentem w tym procesie jest fakt osądzenia i ukarania upadłych aniołów przez Boga; sprawiedliwość wymaga zatem, aby i niewolni od grzechu ludzie zostali osądzeni i ukarani. Jednym z tych dzieł jest pochodzący z roku 1382 traktat "Belial" autorstwa Jakuba z Theramo. Występujący tu w roli prokuratora Szatan nosi imię Belial i wydaje się, że jest to jedno z ostatnich ogniw w rozwoju tej postaci począwszy od pierwszych wzmianek starotestamentowych, aż po czasy nowożytne.

4. Szatan pod postacią oskarżyciela. Ilustracja w *Das Buch Belial* Jacobusa Teramo [za: Zalewska-Lorkiewicz 1996].

Bibliografia

Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, Warszawa 1975.

- R. **Bartnicki**, *Ewangelia Bartłomieja* [w:] "Apokryfy Nowego Testamentu", t. 2, Lublin 1986.
- J. **Collins**, *The Old Testament Pseudepigraphy*, Garden City 1983.
- G. **Davidson**, *Słownik aniołów, w tym aniołów upadłych*, Poznań 1998.
- A.M. **DiNola**, *Diabeł*, Kraków 1998.
- J. **Flis**, *Demony według Nowego Testamentu – mit czy rzeczywistość*, "Ruch Biblijny i Liturgiczny" 40:1987.
- T.H. **Gaster**, *Belial* [w:] "Encyclopaedia Judaica", t. 4, Jerusalem 1973, ss. 428–429.
- H.W. **Huppenbauer**, *Belial in den Qumran-Texten*, "Theologische Zeitschrift" 15:1959.
- H. **Kosmala**, *The Three Nets of Belial*, "Annual of the Swedish Theological Institute" 4:1965.
- K. **Kościelniak**, *Złe duchy w Biblii i Koranie: wpływ demonologii biblijnej na koraniczne koncepcje Szatana w kontekście oddziaływań religii starożytnych*, Kraków 1999.
- T. **Lewis**, *Belial* [w:] "Anchor Bible Dictionary", t. 1, 1992, ss. 654–656.
- D.T. **Lukaszuk**, *Istnienie Szatana i świata demonów jako problem w katolickiej teologii posoborowej*, Kraków 1992.
- V. **Maag**, *Belij'al im Alten Testament*, "Theologische Zeitschrift" 21:1965.
- G. **Messalie**, *Diabeł*, Warszawa 1998.
- P. **Muchowski**, *Rękopisy znad Morza Martwego*, Kraków 1997.
- P. **Muchowski**, *Komentarze do rękopisów znad Morza Martwego*, Kraków 2000.
- R. **Rosenberg**, *The concept of Biblical "Belial"* [w:] "Proceedings of the Eight World Congress of Jewish Studies" 1, Jerusalem 1982.
- L. **Schiffman**, *The Eschatological Community of Qumran*, Atlanta 1989.
- S.D. **Sperling**, *Belial* [w:] "Dictionary of Deities and Demons in the Bible", New York 1995.
- J. **Spyra**, *Civitas diaboli, zarys historii Szatana i świata demonów*, "W drodze" 1987, nr 8 i 9.
- L. **Stachowiak**, *Teologiczny temat dwóch duchów w pismach qumrańskich*, "Zeszyty Naukowe KUL" 1967.
- L. **Stachowiak**, *Belial* [w:] "Encyklopedia katolicka", t. 2, Lublin 1996.
- J.C. **VanderKam**, *Manuskrypty znad Morza Martwego*, Warszawa 1996.
- A. **Wierciński**, *Magia i religia. Szkice z antropologii religii*, Kraków 1994.
- K. **Zalewska-Lorkiewicz**, *Książę Ciemności*, Warszawa 1996.